

SZÚTS-NOVÁK RITA

A LEVELEZÉSKUTATÁS MINT PRIMER NEVELÉSTÖRTÉNETI FORRÁS

A Magyar Szemle két világháború közötti oktatáspolitikai és nemzetnevelő szerepe Imre Sándor levelezésének kontextusában

■ Kvalitatív kutatásunk tárgyát az Országos Széchényi Könyvtár kéziratári állományában lévő primer források; eddig publikálatlan dokumentumok felfedezése adta, és érdeklődésünk természetszerű kíváncsisággal fordult Imre Sándor személye és az őt övező kulturális közeg felé.

Imre Sándor (1877–1945) a huszadik századi magyar pedagógia jelentős alakja, 1877-ben Hódmezővásárhelyen született. Nagyapja, Imre Sándor irodalomtörténész és nyelvész a kolozsvári egyetemen, de édesapja, Imre József szintén ugyanott dolgozott szemészprofesszorként. Imre Sándor, miután a kolozsvári egyetemen 1898-ban német–magyar szakos diplomát szerzett, és még az évben doktori vizsgát tett, a kor szokásainak megfelelően németországi egyetemeken folytatott további tanulmányokat. 1900–1908-ig a református főgimnázium tanára Kolozsváron, 1904-ben az egyetem magántanárává nevezték ki elsősorban a *Gróf Széchényi István nézetei a nevelésről* című munkája alapján. Imre Sándor később a budapesti polgári iskolai tanítóképző filozófia–lélektan tanára, majd igazgatója lett. 1919-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (rövidítve: VKM) államtitkára, politikai szerepvállalásáért a későbbiekben számos atrocitás érte. Az első világháború éveiben a *Magyar Pedagógia* szerkesztője (1913–1918), majd 1925-től a szegedi egyetem, 1934-től a József Nádor Műszaki és Gazdasági Egyetem (ma Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem) pedagógiaprofesszora.

A pedagógia klasszikusainak méltóbb hely illetné meg Imre Sándort, akit életében sokszor mellőztek, halálában „elfelejtettek”, és a VKM-ből is menesztettek, amit sajtóperek követtek. Vélhetően Klebelsberg Kunó unszimpátiája is hozzájárult ahhoz, hogy Imre a diszkrimináció változatos formáinak volt kitéve. Sokan azt sem bocsátották meg neki, hogy rokonszenvezett a reformkor nagyjaival, Széchényivel, Wesselényivel, Eötvössel és az 1848-as és az 1918-as forradalmakkal. A vonatkozó bibliográfia tanulmányozása után megállapíthatjuk, hogy Imre Sándor alakjával és tevékenységével mindig is divatos volt foglalkozni. 20. század eleji színre lépése óta nem telt el olyan évtized, amikor ne lett volna terítéken

munkássága pedagógiai körökben, időszerűsége ezáltal is bizonyított. Az ítéletek, recenziók felhangja többnyire pozitív volt, de az aktuális közgondolkodás és történelmi háttér adta ideológiák mindig más aspektusban mutatták be őt. Véleményünk szerint az interdiszciplináris történelmi vizsgálódás számos új eredménnyel gazdagítja mind a neveléstörténetet, mind a kultúrtörténetet, de irodalomtörténetünket is árnyalja. Kéri Katalin egy munkájában kiemeli Imre Sándor nevét, mint a két világháború közötti magyar szellemtörténet jelentős gondolkodóját, akinek valódi megismerése és megértése tágabb körben mások mellett még ma sem történt meg.¹ A neveléstörténelmi vizsgálatban meghatározó a problémátörténeti csomópontok kialakítása és a mentalitástörténelmi megközelítés is.² Imre Sándor elméleti tevékenységét a fentiekén kívül továbbá azért is fontos tárgyalni, mert gyakorló, vezető pedagógusként befolyással volt a 20. század első felének nevelésügyére,³ illetve művelődéspolitikusként oktatáspolitikai nézetei is relevánsak. Mivel nem reális cél a globális történelem megragadása, a teljesség a mikroszintű kutatások keretei között keresendők.⁴

Az általunk hozott esettanulmány mikrotörténelmi fókuszában ezúttal Imre Sándornak a Magyar Szemle Társasághoz írt levelei állnak (Imre Sándor levelei a Magyar Szemle Társasághoz, 1930–1932, fond 7/850, OSZK, Kt.). Az 1927 és 1944 között működő *Magyar Szemle* folyóiratot Bethlen István volt miniszterelnök alapította, és a két világháború közötti szellemi élet két vezéralakja, Szekfű Gyula történész, majd Eckhardt Sándor irodalomtörténész szerkesztette. A *Magyar Szemle* az ország kulturális újjászületését állította fókuszába, tematikájában a nemzetnevelés és az európai gondolati nyitottság egyaránt helyet kapott. A folyóirat főtítokára felkérte Imre Sándort egy dolgozat megírására, amelynek megszületését – a levelek tanúsága szerint – nem várt nehézségek övezték, ahogy a Szemle akkori működését is.⁵ Imre Sándor eddig nem publikált és analizált leveleinek neveléstörténelmi kontextusba helyezésével longitudinális, komparatív kép rajzolódik ki a pedagógusról és kapcsolathálója áttekintésének köszönhetően az őt körülvevő, korabeli szellemi elit (folyóiratok, társaságok), ezúttal a Magyar Szemle Társaság működéséről.

A kvalitatív vizsgálatnak köszönhetően Imre Sándor neveléselmélettel kapcsolatos eddig ismert gondolatai pragmatikusabb színezetet kapnak a konkrét biográf eset ismertetésével, így még inkább materializálódik az elméleti műveiből kiolvasható nemzetneveléssel kapcsolatos, holisztikus gondolatrendszer.

Gondolatébresztő levelek

■ „1919 őszén a legtöbbit hangoztatott kifejezések egyike lett a nemzetnevelés. Ezzel a szóval indult meg akkor nevelésünknek csakhamar zátonyra jutott újjászervezése, miniszteri rendelet akarta a nemzetnevelés szempontját az elemi iskolában rendszeresen érvényesíteni, napilapok kapták fel a szót, tanügyi lapok is egyszerre csak meglátták benne a korszerű nevelésügyi törekvések legteljesebb összefoglalását. Ma sem szükséges bizonyítani, hogy a nevelői gondolkodásban a nemzet fogalmát középonti hely illeti meg. Azonban a nemzet fogalma nem tiszta, ez a szó nem

minden hangoztatójának jelenti ugyanazt. Sokakban nem tiszta a bennük kétségtelenül meglévő nemzeti érzés sem; nem tudatos az a megérezett hiány, amely miatt a nemzet, a nemzeti szempont, a nemzet érdeke emlegetését szükségesnek látják; nem határozott tehát az a mód sem, amelyet a nemzet nevelésében alkalmazni kívánnak. A nemzetnevelésnek irodalmunkban annak idején pontosan kifejtett gondolata a jelszavak sorsára jutott, mert nem a benne kifejezett elméleti megfontolás tette az emlegetését általánossá, hanem az egész világ nyugtalansága; a közvélemény szemében nem annyira benső szükséglet növelte meg a jelentőségét, hanem inkább a külső körülmények, a magyarság keserves helyzete és az ebben végre felismert életveszély. Így aztán odajutottunk, hogy a nemzetnevelés fogalmából éppen a lényeg mosódik el⁷⁶ – vetette fel a nemzetnevelés lényegi tartalmának újratárgyalását Imre Sándor. 1920-as években leírt gondolatmenete tehát valóban a műveltség nemzetalkotó szerepét világította meg: „A műveltség: az egész szellemi tartalomnak, gondolatvilágnak és érületnek bizonyos szerves egysége. Ebből az következik, hogy mindazokat a tényezőket, amelyek a nemzet tagjainak művelődését befolyásolják, alkalmassá kell tenni a nemzet fogalmából eredő követelmények teljesítésére. A köznevelés szervezetétől kezdve a legegyszerűbb olvasókönyvig úgy kell eltervezni és megalkotni a nevelésnek minden eszközét, hogy a folytonosan alakuló nemzet lelki egységét állandóan mozdítsa elő.”⁷⁷

Szavaiból kitűnik, hogy a nemzetnevelés legfőbb eszközének az egyszerre tradicionális és innovatív műveltséget tartotta, amely a negatív történelmi következményektől függetlenül, minden körülmények között a magyarság belső kohézióját megalkotja országhatárokon innen és túl.

Ahogy az oktatásban, úgy a kultúra egyéb területein is központi helyett kaptak nemzetnevelési törekvések. A 1927-ben alapított folyóirat és a hozzá kapcsolódó könyvkiadás mögött álló társaság tisztségviselőinek névsorából⁸ azonnal kitűnik, hogy a *Magyar Szemlé*t kezében tartó vezetőség a két világháború közötti magyar szellemi elit képviselőiből állt. Az ügyeket azonban csak a társaság néhány embere vitte: főtitkár, szerkesztő és az ügyvezető alelnök mellett 1-2 választmányi tagnak volt némi beleszólása a lap- és könyvkiadás menetébe. A Magyar Szemle Társaság megmaradt kéziratos fondjában található levelek tanúsága szerint 1930–1932-ben a Magyar Szemle Kincsestárának főtitkára és Imre Sándor között élénk levelezés bontakozott ki, amely kellő motivációt nyújtott nekünk, hogy megvizsgáljuk és kontextusba helyezzük az Imre Sándor-levelek tartalmát, amelyek az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában 7/850 fond alatt olvashatók. Bár a kéziratár adminisztrációja során létrehozott sorrendiség nem mindig tükrözi a keletkezés valós időrendjét, mi az utóbbi szerint haladunk az áttekintéssel.

A kéziratok tanúsága szerint Imrét szegedi éveit alatt a *Magyar Szemle* főtitkára, Balogh József kereste fel 1930 tavaszán, hogy a folyóirat könyvkiadási vonalát erősítő Kincsestár sorozat számára egy kötet megírására kérje fel. A levelezőtársak korábban ismerték egymást, ám tíz éve nem volt kapcsolat köztük. A főtitkár a „Magyar Szemle Társaság urai”, tehát Szekfű, Bethlen helyett is kéri Imre közreműködését. Imre örömmel vállalja a könyv megírását, igen hasznos sorozatnak tartja a Kincsestárat, ja-

vaslatot tesz továbbá a témaválasztást illetően is, aktuális ügyet kíván bemutatni, amely mindenkit érintett és érdekelt ebben az időszakban:

„E percben két tárgyra gondolok. Készen van és elég régen közlésre »Egyetemi nevelés« c. tanulmányom (kb 2-2 ½ nagy ív), ezt visszavonhatnám onnan, ahol most van, ha itt előbb megjelenhetnék. Ez azonban talán szűk körű volna. A másik gondolatom az, hogy »Művelődéspolitiká« címmel írhatnék *bevezetést* ebbe a sokszor megnevezett, de nem pontos értelmű szakba, esetleg »A köznevelés szervezete« címmel egyik részét lehetne kidolgoznom.”⁹

Balogh szűk egy hónappal később válaszolt Imre ötletére, miközben a tematika mellett a részletekről is szót ejtett, rövid tartalmi összefoglalót, mai néven absztraktot kért a szövegről, és a finanszírozásról is szólt. A várt szöveg terjedelmét 75–77 oldalban maximalizálta, amely oldalanként 1750, szöveg szintjén pedig 130-135 ezer betűt jelentett. A társaság a kötetekért 250 pengő tiszteletdíjat fizetett, amely mai árfolyamon cirka 207 ezer forintnak felel meg. Az összeg a két világháború között tisztességes fedezetnek számított, ahogy a Szemle folyóirat oldalankénti 8 pengős szerzői tiszteletdíja is.

A Magyar Szemle működése

■ A levél tartalmának vizsgálatához, szükséges tisztázni a keletkezés körülményeit. A *Magyar Szemle* című folyóirat 1927 és 1944 között jelent meg. A művelődési, filozófiai és politikai folyóiratot a Bethlen István elnökletével megalakult Magyar Szemle Társaság indította el. Alapító szerkesztője Szekfű Gyula történész volt, majd 1938 decemberétől Eckhardt Sándor irodalomtörténész, nyelvész szerkesztette. 1927 őszétől reklámozták az újdonságot más folyóiratok hasábjain. A folyóirat beharangozója is már sokat sejtet a *Magyar Szemle* célközönségéről, nemzetnevelés központú irányultságáról: „A művelői magyar tanító nemcsak hazájának és a nemzet társadalmának sorsa, az ország művelődési és gazdasági életének kérdései iránt érdeklődik, hanem tájékozást keres a nagyvilágot foglalkoztató minden fontosabb problémakörben. Ezt a tájékoztatást a hírszolgáltató napisajtó egymagában nem adhatja meg.”¹⁰

Az olvasók már 1927 szeptemberében kezükben tarthatták az első lapszámot, miután a folyóirat 1944 tavaszáig folyamatosan jelen volt a kulturális porondon. A kor jelentősebb tudósai, írói és politikusai publikáltak benne. Gondolati vonalát a reformkonzervativizmus, illetve szellemtörténeti irány jellemezte. Első pillantásra azt gondolhatnánk, hogy Szekfű nem titkolt szándéka a társadalmi elit megszólítása volt: „De viszont a helyzetnek komolyságát felismerve, erőink túlbecsülésétől is óvakodnunk kell. A magyar középosztályt nem fogjuk megmenteni, bármily szívesen tennők is ezt, a nemzeti társadalom egyes rétegeinek sajnosan meglévő érdekellentéteit sem fogjuk folyóiratunkkal eliminálni, mert tudjuk, hogy a társadalmi alakulások sokkal komplikáltabb processzusok eredményei, semhogy egy folyóirat lényegesen befolyásolhatná azokat. Társadalomtörténeti tényeket nem fogunk alkotni, ezzel tisztában vagyunk.”¹¹

Mégis ellent kell mondanunk Marchut Réka szavainak, miszerint Szekfű ezzel ismét éles kritikát fogalmazott meg a középosztállyal

szemben,¹² hiszen ezt ő maga cáfolta írásában: „Az értelmiségnek egyetemet végzett tagjain túl nem mondhatunk le sem a gazdatársadalom, sem a magántisztviselői kar, sem a szabad kereső pályák: ipar, kereskedelem, technika embereiről. A nemzeti kultúra, melyet itt szolgálni akarunk, nem lehet többé, főiskolai végzettséghez kötve, néhány ezer család tulajdona s ezért minden eszközt meg kell ragadnunk, hogy a társadalom ezen osztályaihoz valamiképen hozzáférhessünk.”¹³

Szekfű a folyóirat bevezetésében bírálta a konkurensnek számító, modern felfogású, reformpedagógiát központba helyező *Huszádik Század* folyóiratot, amely „munkájával következetesen a társadalom átalakulását célozta, míg nagyzási hóbortja példátlan impotenciában nem pukkant szét, akárcsak gyermekeknek falhoz vágott üres staniclijje; emléke ma, az akarhatnám és a tehetség aránytalansága miatt homéroszi kacajt kelthetne, ha nem terhelnék egyúttal, más vonatkozásokban, tragikus bukásunk előidézésének is súlyos bűnei”.¹⁴

Mivel mindvégig a kurzusideológiai lapszerkesztés tünt a *Magyar Szemle* gyenge pontjának, a *Huszádik Század* c. folyóirat sem hagyta szó nélkül a támadásokat, ahogy utódja, a polgári-radikális *Századunk* szerkesztői sem. Továbbá a másik politikai oldalon is felszólaltak a lap ellen, a népi eszmekör szellemi vezetői, Németh László és Szabó Dezső is kritikával élt.¹⁵

Egyes történészek a mai napig azzal vádolják Szekfű Gyulát, hogy nemzetnevelő szerepe kártékony volt a magyarság szempontjából, ragaszkodott a Szent István-i birodalom avitt ábrándjához, és így szerzőtársaival együtt „ő is táplálta azt a ködöt, amely a társadalom széles rétegei körében elhomályosította a tisztánlátást, és amely az országot az egyre szűkülő politikai mozgástér felé vezette”.¹⁶ Ezzel feloldhatatlan ellentétet eredményezett a magyar nemzeti önkép és a külföldi magyarsággép között, nem számolva. Azonban az is vitathatatlan, hogy történetírásával hozzájárult ahhoz, hogy kedvelt példaképei közül Szent István és gróf Széchenyi István a trianoni csonka Magyarországon is valódi tapasztalat legyen. Mindketten a keresztény erkölcsi alapokon képzelték el a társadalmi és gazdasági változásokat, és ezt mindenkire érvényesen ismerték el, de közben ellenezték a radikális, forradalmi gondolkozást és cselekvést. Ezt az elvárást közvetítette Szekfű is a magyar kormányzó erőknél, az egész nemzetnek a két világháború között keletkezett műveiben: „A történeti személynek lehet jelentősége anélkül is, hogy cselekedeteiből az utókor valaminemű gyakorlati hasznot húzhatna. A nemzeti életet nem az anyagi haszon viszi előre, tovább új, szebb tájakra, hanem a közösséget érintő érzések és gondolatok gyarapítása” – fogalmazott Szekfű Gyula *A mai Széchenyi* című munkájában.¹⁷ A Széchenyi-kultuszról és a politikus neveléstörténeti vonatkozásáról számos tanulmány született, hiszen a politikus karizmája gyakorlati tevékenysége és elméleti munkásságának jelentősége mellett sem elhanyagolható. Korábbi tanulmányunkban magunk is leírtuk megfigyelésünket, miszerint kimutatható, hogy Széchenyi István neve a magyar sajtóban történelmünk mely időszakában került leginkább a közvélemény érdeklődésének központjába. Ezt vizsgálva az Arcanum ADT+ adatbázisban előforduló találatokat hasonlítottuk össze.¹⁸ Azt találtuk, hogy a kutatott személy szakmai pályájának felívelésével párhuzamosan

a sajtó is egyre többet foglalkozott a gróffal, és ez a tendencia tragikus halálával sem hagyott alább. A maximum érték az 1920–1939 közötti intervallumban olvasható le. Az érdeklődés feltételezhetően politikai okokból az 1940-es évektől csökkent, ismételt kiugrás a rendszerváltás környékén volt tapasztalható. Zichy Mihály világít rá tanulmányában arra a tényre, hogy a *Magyar Szemle* működését tekintve abszolút a Bethlen–Szekfűkapcsolat volt döntő. Az alapvető irányvonalat Szekfű Gyula határozta meg, ő tett javaslatot a választmányi tagokra is, noha a választmányi testület jelentősége elenyésző volt. De a szerzőként is jelen lévő Bethlen István hatása is érződött, főként gazdasági és politikai vonalon.¹⁹ Kétségtelen, hogy Bethlen István és Klebelsberg Kuno a Horthy Miklós kormányzó nevével fémjelzett világháborúk közötti időszak legkiválóbb államférfijai voltak, Bethlen kitűnt a gazdaság megszilárdításával, Klebelsberg pedig kiemelkedő kultúrpolitikájával.

Szekfű Gyula a folyóirat első számában „program helyett” már meghatározta a nemzetnevelési irányt, amelyet a történelmi körülmények tettek még aktuálisabbá: „hiszen Trianon óta minden lépésünk, minden kezdeményünk és vállalkozásunk hasonlíthatatlanul súlyosabb feladat és sokkal komplikáltabb körülmények közt megy végbe, mint a korábbi időszakban, melynek egyszerű, tiszta vonalú viszonyaira szinte irigységgel tekinthetnénk vissza, ha nem éreznénk következéseiket”.

A *Magyar Szemle* az ország újjáépítésének, a tradíció és az európai innováció egyesítésének, és minden értelemben politikai közéletet követett. Így a konzervatizmusa nem jelentett szellemi karantént, hiszen a nemzeti értékek különösen fiatal újságírói révén nyitottságról tett tanúbizonyságot. Ugyanis a Magyar Szemle Társaság a tagjai által gyakorolt politikai és társadalmi szerepek ellenére, nem volt sem politikai, sem társadalmi szervezet. Az írásai a társadalmi élet minden területét érintették. Változatos témaválasztás jellemezte a folyóiratot. Három könyvsorozat is kapcsolódott szorosán hozzá: *A Magyar Szemle Kincsestára*, *A Magyar Szemle Könyvei* és *A Magyar Szemle Klasszikusai*. Szimbolikus mozzanat, hogy a régi *Magyar Szemle* a német megszállással szűnt meg 1944-ben, az új folyóirat szerkesztése pedig szuverenitásunk visszanyerése után, 1992 novemberében indult meg Kodolányi Gyula főszerkesztésével.

A Magyar Szemle Kincsestára

■ Egy évvel a *Magyar Szemle* indulását követően a folyóirat már nagy népszerűségnek örvendett, minden könyvesboltban és *kioszkban* kapható volt. Vélhetően ezen felbuzdulva indult útjára a *Magyar Szemle könyvei* mellett a *Kincsestár* sorozat 1928 szeptemberében.

A sorozat 150 részét más szakember írta egy-egy tudományterületet felölelve és népszerűsítve. A vékony kötetek Gyulai Pál *Olcsó Könyvtár* sorozatára hasonlítanak. Akárcsak a folyóirat, a sorozat is magas szakmai igényű tanulmányokat jelentetett meg, az olvasók számára könnyen érthető formában. Egy pengőért lehetett egy kötethez hozzájutni, ami mai értékben körülbelül 800 forintnak felel meg.²⁰ A kiadó hivatali központja az ötödik kerületi Tükör utca 5-ben volt, amelynek története szintén további kutatásokért kiált.²¹ A sorozat olvasói körét elsősorban a szellemi elit ad-

ta, ám korántsem szorítkozott kizárólag erre a rétegre. Kutatásunkat megerősíti, hogy a Magyar Szemle Társaság kéziratári iratanyagának nagyobb részét a háború megsemmisítette. Szerencsés körülmény azonban, hogy a Balogh József főtítkársága idejéből származó dokumentáció nagy része megmaradt az utókornak. A társaság megmaradt, analizált és saját jegyzékkel rendelkező iratanyaga Bisztray Gyulának köszönhetően Fond 7 jelzet alatt az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában található.

A társaság legfőbb mecénása a kultusztárca volt, azon belül is Hóman Bálint, aki bár a tárgyalt években lemondott a társaság elnöki tiszteréről, de rövid megszakítással, 1942 nyaráig vezette a tárcát. Szekfű Gyula és a főtítkár, Balogh József folyamatos kapcsolatban álltak Hómannal, rendszeresen leveleztek donáció ügyében. Nemcsak kimondottan anyagi támogatást kértek, hanem indítványozták, hogy a tárca a társaság által kiadott könyvek listáját vegye fel a diákkönyvtárak számára kötelezően beszerzendők közé. A kultusztárca tetemes mennyiségű könyvvásárlással is támogatta a *Szemlét*. 1933-ban például 5000 P értékben 7500 kötet Kincses-tárat szereztek be. A minisztérium a sorozat köteteit több száz, gyakran ezer darabos tételben vásárolta még a világháború alatt is. A megrendelések a folyóirat 1944. márciusi, a német megszállást követő, önkéntes megszűnése után is hónapokig folytatódtak. A Kincses-tár szerkesztői a témaválasztást illetően már óvatosak voltak ekkor, az áprilisban leadott kéziratok tárgyköre gombákról, illetve a természetett növényekről szólt.

Az elfeledett főtítkár

■ Az említett kötetek megjelenését azonban a titkár már nem érte meg, a méltatlanul elfeledett férfi 1944. április 2-án tűnt el Budapesten.

Balogh József művelt zsidó családban született, apja Budapesten a rab-biképző intézet történelem- és irodalomtanára, könyvtárosa volt. Balogh József katolizált, és 1911–1915 között egyetemi tanulmányokat folytatott Berlinben, Budapesten, Freiburgban és Münchenben.

Balogh részt vett az első világháborúban, ahol többször kitüntették. Bölcsészdoktori oklevelét 1918-ban Budapesten szerezte. 1927-től 1935-ig a Magyar Szemle Társaság főtítkáráként dolgozott, részt vett a *Magyar Szemle* folyóirat és könyvsorozatai szerkesztésében. Befolyásos szakmai kapcsolatai segítségével, Bethlen István támogatásával, 1932-ben megalapította és szerkesztette a *Nouvelle Revue de Hongrie* francia nyelvű lapot, amelyet 1936-ban a *Hungarian Quarterly* angol nyelvű folyóirat követtett. Ezek az orgánumok médiumként szolgáltak a kulturális értékek közvetítésében hazánk és külföld között. Utóbbi szerkesztésében részt vett Ottlik György is néhány évig. A lap a francia–angol nyitás híve volt, és Bethlen István külpolitikai céljait szolgálta.

Balogh József fő műve, Szent Ágoston *Confessiones (Vallomások)* c. könyvének fordítása 1943-ban a Parthenon Egyesület kétnyelvű kiadványai között jelent meg. Klasszika-filológusként az ókereszténység és a kora középkori történelem szakértője volt, de kutatói munkásságát fokozatosan háttérbe szorította a publicisztika, a propagandatevékenység.

A tragikus sorsú szerkesztő a német megszállás után rövidesen a holokauszt áldozata lett. Legendák ötvözik halálának körülményeit. Egyes in-

formációk szerint Szegeden a jezsuiták bújtatták, mielőtt valaki beárulta; de egy másik változat alapján a tihanyi apátság könyvtárában volt a rejtékhelye, és ott fogták el. A barátainak szóló utolsó értesülések a sárvári gyűjtőtáborból érkeztek. Olyan hír is napvilágot látott, miszerint maga a kormányzó kerestette, hogy megmentse őt egy katonai behívó segítségével, azonban már nem járt sikerrel.²²

Végkifejlet

■ Az eset pikantériája, hogy a Kincsestár Imre Sándor-száma a társaság és maga a szerkesztő minden igyekezete ellenére sem született meg. Imre kifogásolta, hogy kivonatot készítsen a szövegről, miközben a kész anyag lektorálásával egyetértett. Balogh nem tudta meggyőzni a pedagógust, aki hajthatatlan volt: „...igen meglepett a vázlat kivonatolása. Egészen természetes, hogy a *szövegnek* át kell mennie szerkesztői bírálaton, s az is természetes, hogy ily céltudatosan szerkesztett sorozatban éppen az általam megnevezett tárgyra nézve nagyon is határozott követelmények állíthatók fel. Azonban az előzetes bírálatnak (a vázlat bírálatának) nem látom helyét ebben az esetben, amikor nem magam kértem helyet munkám részére, s a felszólító levélben nem volt szó arról, hogy ilyen előzetes vizsgálat van szokásban. Értesülésem szerint nincs is erre mindig szükség. Méltóztassék megengedni, hogy éppen ezért – újból kifejezve az örömet azon, hogy Főtitkár Úrral ismét találkozhattam – a szóban volt füzet megírásáról véglegesen lemondjak. Határidőt kítűzni nem is tudnék; s jobb az egész ügyet most abban hagyni.”²³

Imre nemcsak a Kincsestár sorozatban nem vállalt szerzői szerepet, hanem valójában a Szemlében is csupán egyszer publikált egy látszólag a „történelmi igazsággal” foglalkozó, de valójában a tőle megszokott nemzetnevelési témában.²⁴ Minden olyan törekvést, amely Trianon létjogosultságát igazolja, következetesen elvet, és ez esetben is tényekkel támasztja alá azt az okfejtését, miszerint a szegedi egyetem elődje az 1872-ben alapított kolozsvári egyetem.

Imre averziója egyébként vélhetően egy korábbi konfliktusához vezethető vissza, amelyet már korábbi írásunkban alaposan elemeztünk,²⁵ és összefüggésben van azzal, hogy Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter közoktatásért felelős államtitkárának, Kornis Gyula kultúrpolitikusnak erőteljes jelenléte tapasztalható a folyóirat hasábjain, Imre szakmai ellenfelének hat írása jelent meg, és műveiről számos recenzió született.

Kornis Gyula, a korszak egyik legnevesebb művelődéspolitikusa írta a neveléspolitikai aktuális feladatairól a következőket: „Az első régi: a nemzeti érzés pozitív ápolása [...]. Iskoláink tantervében minden nemzeti tárgynak csak egy tengely körül kell forognia: az integer Magyarország körül. [...] Meg kell teremtenünk az irredentizmus leghatékonyabb pedagógiáját. [...] A nemzeti kultúrpolitika másik fő feladata az ifjúság lelkének megvédelme az internacionalizmus szelleme ellen [...]. A második feladattal a legszorosabban összefügg a harmadik: a nemzet intelligenciájának visszamagyarosítása, mondhatnánk eljudaizálódásával szembeni hungarizálása [...]. Minthogy az itt vázolt szellemet a keresztény morál tartal-

mazza a legteljesebb mértékben és a leghatásosabb módon, a nemzeti politikai nevelés csak úgy lehet biztosítva, ha keresztény vallásos érzület hatja át.”²⁶

A keresztény-nemzeti ideológia, a keresztény morál középpontba állítása, a nemzeti érzés hangsúlyozása és az internacionalizmus elleni fellépés jellemezte Kornis munkásságát.²⁷ Már a *Magyar Szemle* első számában olvashatjuk Kornis szövegét, amely szint a hazafiasság probléma körét járja körbe, miközben felháborodását fejezi ki, hogy az ENSZ elődje, a Nemzetek Szövetsége (más néven: Népszövetség) nagyszabású attitűdvizsgálatra készül a témával kapcsolatban.²⁸

Következtetésként elmondhatjuk, helyt adva Dévényi Anna szavainak, „a Horthy-korszak államigazgatási-kormányzati működését tekintve az ágazati nívódíjat ma kétségtől a kultuszértékelésnek ítélnék meg. Az első sorban Klebelsberg (és csak másodsorban Hóman) nevével fémjelzett oktatáspolitikai történeti megítélése ma – nemcsak az emlékeztetpolitika, de a tudományos elemzések jóvoltából is – egyértelműen pozitív.”²⁹ Vitathatatlan, hogy a Magyar Szemle Társaság és írásunk összes szereplője; művelődéspolitikusok, szerkesztő és főtítkár a világháborús események árnyékában erőn felül törekedtek arra, hogy ha bár nemzetünk sorsa jobbra nem fordulhatott, mind itthon, mind határainkon túl hatékony és elismert legyen nemzetünk érdekeit szem előtt tartó, magyar kulturális és oktatási hagyomány.

■ JEGYZETEK

1. Kéri Katalin: *Neveléstörténeti vázlatok*. Janus Pannonius Tudományegyetem Természettudományi Kar Országos Rendőrfőkapitányság Oktatási és Kiképző Központ, Pécs–Bp., 1996. 19.
2. Németh András: *Imre Sándor nemzetnevelési koncepciója*. In: Uő (szerk.): *A magyar pedagógia tudománytörténete*. Gondolat Kiadó, Bp., 2005. 335–337.; Szabolcs Éva: *Neveléstörténet (szócikk)*. In: Báthory Zoltán, Falus Iván (szerk.): *Pedagógiai lexikon*. II. Keraban, Bp., 1997.
3. Pukánszky Béla: *Imre Sándor neveléstana*. In: Imre Sándor: *Neveléstan: bevezetés az iskolai nevelés munkájába*. OPKM, Bp., 1995. 337–344.; Faludi Szilárd: *Kolozsvári–szegedi hagyományok – Imre Sándor neveléstana és a nemzetnevelés koncepciója*. Magyar pedagógia 1996. 3. sz. 289–297.; Ronkoviczné Faragó Eszter: *A pedagógia alapkérdései Imre Sándor munkásságában*. Comenius Bt., Pécs, 1999; Martinkó József: *Imre Sándor erkölcsi nevelésről vallott nézetei napjainkban*. In: Czirják József et al. (szerk.): *Az erkölcs szépsége*. A kaposvári Erkölcs-, Művészettudományi és -nevelési Konferencia előadásai, 2003. augusztus 27–29. Kaposvári Egyetem Csokonai Vitéz Mihály Pedagógiai Főiskolai Kar, Kaposvár, 2005. 364–378.; Tamusné Molnár Viktória: *Háború és nevelés*. Módszertani Közlemények. 2007. 2. sz. 84–87.; Dévényi Anna: *Imre Sándor nemzetnevelés koncepciója*. In: Uő: *Nemzetnevelés-parafrazisok – A nemzetépítéstől a hatalomkoncentrációig*. Kronosz Könyvkiadó Kft., Pécs, 2020. 53–85; Golnhofner Erzsébet: *Imre Sándor nemzetnevelése a demokratikus nevelés elmélete?* In: Uő: *Hazai pedagógiai nézetek*. Iskolakultúra-könyvek 23. Pécs, 2004. 65–70.
4. Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág, Bp., 2000. 18; Kéri Katalin: *Magyar reformpedagógia a századfordulón és századelőn*. In: Uő. (szerk.): *Neveléstörténeti vázlatok*. Janus Pannonius Tudományegyetem Természettudományi Kar, Országos Rendőrfőkapitányság, Pécs–Bp., 1996. 20.
5. Zichy Mihály: *Adalékok a Magyar Szemle történetéhez*. Magyar Szemle, Új folyam 1997. 11–12. sz. [http://www.magjarszemle.hu/cikk/19971101_adalekok_a_magyar_szemle_tortenetehez_\(2020._december_5.\)](http://www.magjarszemle.hu/cikk/19971101_adalekok_a_magyar_szemle_tortenetehez_(2020._december_5.))
6. A szöveg előadás volt a Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete bölcsészeti szakosztályában 1927. május 4-én. Az 1936-os közlést a szerző szerint a tárgy fokozott időszerűsége igazolta. Lásd Imre Sándor: *A nemzet fogalma mai nevelésünkben*. Szellem és élet 1936. 2. füz. 119–128. 7. Uo. 127–128.
8. Saád József: *A reformkonzervatívizmus lapja*. Magyar Szemle, Új folyam 1997. 11–12. sz. 27. [http://www.magjarszemle.hu/cikk/19971101_a_reformkonzervativizmus_lapja_\(2020._december_5.\)](http://www.magjarszemle.hu/cikk/19971101_a_reformkonzervativizmus_lapja_(2020._december_5.))
9. Szövegű közlést alkalmaztunk. A kiemelések a szerzőtől származnak. Imre Sándor levelei a Magyar Szemle Társasághoz, 1930–1932, fond 7/850, 3. OSZK, Kt.
10. n. a.: *A művelt magyar tanító...* Néptanítók Lapja 1927. 41–42. sz. 49.
11. Szekfű Gyula: *A magyar folyóirat problémája*. Magyar Szemle I. 1927. 9–12. sz. 2.
12. Marchut Réka: *„helyzetünk reális külső és belső szemléletére nevelve” – Gondolatok Európáról és benne Magyarországról helyéről a Magyar Szemle hasábjain (1927–1944)*. Modern Magyarország. Az

- ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Programjának Folyóirata. Különszám, 2014. augusztus. 130–152.
13. Szeffű Gyula: *A magyar folyóirat problémája*. Magyar Szemle 1927. 9–12. sz. 3.
14. Uo. 2.
15. Saád József: *A reformkonzervatívizmus lapja*. Magyar szemle, Új folyam 1997. 11–12. sz. http://www.magyszemle.hu/cikk/19971101_a_reformkonzervativizmus_lapja. 2020. december 5.
16. Marchut Réka: i. m. 151.
17. Szeffű Gyula: *A mai Széchenyi*. Révai, Bp. 1935. 23.
18. Az adatok számszerűsítve: 1820 előttiék: 34, 1820–1839: 1502, 1840–1859: 4005, 1860–1879: 9866, 1880–1899: 34283, 1900–1919: 66771, 1920–1939: 125797, 1940–1959: 32733, 1960–1979: 22138, 1980–1999: 46960, 2000-től napjainkig 34471 (lekérdezés: 2019. március 31.).
19. Zichy Mihály: i. m.
20. Lásd *Ártörténet*: <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol> (2020. december 5.)
21. Az akkori Tükör utcának a története az 1700-as évek végéig nyúlik vissza, amikor mérnökök megtervezték az utcát. Mivel a terület tulajdonosa egy bizonyos Spiegel család volt, ezért 1850-ben a Spiegel Gasse nevet kapta. A nemesi rangot birtokló család engedélyt kapott a névváltoztatásra, így a 19. század közepétől Tükör néven éltek tovább. Az utcanév változatlan maradt 1879-ig, amikor az utcanévek frontján is magyarosítási hullám következett. Ekkor a 'Spiegel' szó szerinti fordítása után Tükör utca lett. Végül 1960-ban a Tükör család egyik híres leszármazottja, a Garibaldi oldalán is harcoló Tükör Lajos után Tükör utcává avanszált a közterület. Lásd Ráday Mihály (szerk.): *Budapesti utcanévek A–Z*. Corvina, Bp., 2013.
22. Frank Tibor: *A patrisztikától a politikáig: Balogh József (1893–1944)*. www.franktibor.hu (2020. december 5.)
23. Imre Sándor levelei a Magyar Szemle Társasághoz, 1930–1932, fond 7/850, 1. OSZK, Kt. pp. 1-2.
24. Imre Sándor: *Hány éves a szegedi egyetem?* Magyar Szemle 1931. 5–8. sz. –74.
25. Szűts-Novák Rita: *Új utak az Imre Sándor-kutatásban: Imre Sándor művelődéstudományi kutatóintézetének irodalomtörténészhez írott leveleinek (1913–1940) biográfiai jelentősége*. Közélet 2019. 3–4. sz. 104–117. <https://uni-milton.hu/wp-content/uploads/2016/04/K%C3%96ZEL%C3%8DT%C3%89SEK-2019-3-4..pdf> (2020. december 5.)
26. Kornis Gyula: *Kultúrpolitikánk irányelvei*. Athenaeum Ny., Bp. 1921. 21–28.
27. Pukánszky Béla: *A magyar neveléstudomány kialakulása és fejlődése 1948-ig*. In: Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (szerk): *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*, Osiris, Bp. 2003.
28. Kornis Gyula: *A módszeresen vizsgált hazafiság*. Magyar Szemle 1. kötet, 1927. 9–12. sz. 60–70.
29. Dévényi Anna: *A középiskolai oktatás társadalompolitikai vetületei a Horthy-korszakban*. Századok 2020. 1. sz. 81.

